

چکیده

این پایان‌نامه‌ها نمونه‌ای از پژوهش‌های انجام‌شده در مورد هنر قاجار است که به بررسی پیکرنگاری دربار و عوامل تأثیرگذاری بر شکل‌گیری آن و بسیاری از چالش‌های این هنر پرداخته‌اند. از بررسی پیشینه‌ی تحقیق مشخص شد گروهی نیز به تصویر زنان در این دوره پرداخته‌اند و چه بسیار مقاله‌هایی که به بررسی و تحلیل تصاویر زنان از دیدگاه‌های گوناگون تاریخی و فرهنگی پرداخته‌اند و یا از آن‌ها در فرهنگ و ادبیات ما رمزگشایی کرده‌اند و معانی نمادین آن‌ها را گوشزد کرده‌اند. ولی نکته‌ای که پژوهش حاضر را از آن‌ها جدا می‌کند بررسی خصوصیات نقش و فرم در پیکره زنان در نگارگری هزارویک‌شب صنایع الملک در دوره قاجار است. این تحقیق به روش توصیفی و تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای در حوزه تاریخ هنر و با در نظر داشتن سیر رویدادها و تحولات در دوره قاجار وضعیت زن در آن دوران و نیز با بهره‌گیری از برخی منابع تصویری موجود و در دسترس صورت گرفته است. نتایج تحقیق نشان داد که باوجوداینکه داستان‌های کتاب هزارویک‌شب غیر ایرانی است، اما طراحی صحنه، پیکره‌ها، نوع لباس‌ها و آرایش زنان و مردان در مجموع قاجاری است. ترکیب‌بندی عناصر در چارچوب کار اغلب فرنگی است و در مواردی سعی شده عمق نمایی (پرسپکتیو) مورد توجه قرار گیرد. می‌توان گفت شیوه آثار تصویرسازی‌های هزارویک‌شب ترکیبی از سبک‌های قاجاری، فرهنگی و سنتی است. در بخش عملی نیز هدف از انجام کار، بررسی خلاقیت ذهن پدید آورنده اثر، در مورد ارتباط آفرینش زن از ماهی است. حتی در دوره‌هایی از هنر ایران (پارت- اشکانی) ارتباط بین زن و ماهی آنقدر فراوان می‌شود که بالاتنه زن با پایین تنه ماهی تشکیل یک‌شکل نو می‌دهد و باهم آمیخته می‌شود. بدین سبب عنوان پروژه آفرینش انتخاب شد. فرایند روند انجام پروژه عملی درشش اثر خلاصه شده که بر بستر بوم و مقوا (با متریا ل رنگ‌روغن و اکرولیک) کار شده است.

واژگان کلیدی:

نقش، فرم، پیکره زنان، نگارگری، دوره قاجار، هزارویک‌شب صنایع الملک

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات تحقیق.....	۱
۱-۱-مقدمه.....	۲
۲-۱-بیان مسئله.....	۳
۳-۱-اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۳
۴-۱-اهداف تحقیق.....	۴
۱-۴-۱-هدف اصلی.....	۴
۲-۴-۱-اهداف فرعی.....	۴
۵-۱-سؤالات تحقیق.....	۵
۱-۵-۱-سؤال اصلی:	۵
۲-۵-۱-سؤالات فرعی:	۵
۶-۱-روش شناسی.....	۵
۷-۱-جنبه‌ی جدید و نوآوری پژوهش.....	۵
۸-۱-چارچوب فراگیر تحقیق.....	۵
فصل دوم: ادبیات تحقیق.....	۷
۱-۲-مقدمه.....	۸
۲-۲-ادبیات تحقیق.....	۹
۱-۲-۲-وضعیت سیاسی، اجتماعی دوره قاجار.....	۹
۲-۲-۱-۱-ساختار طبقاتی در دوره‌ی قاجار.....	۱۳

- ۱۷.....مذهب در عصر قاجار.....۲-۱-۲-۲
- ۲۴.....نقاشی قاجار.....۲-۲-۲
- ۲۵.....مضامین نقاشی قاجار.....۱-۲-۲-۲
- ۳۱.....شاخص‌ترین نقاشان دوره‌ی قاجار.....۲-۲-۲-۲
- ۳۳.....نقاشی لاک‌ی.....۳-۲-۲-۲
- ۳۷.....نقاشی پشت شیشه.....۴-۲-۳-۲
- ۳۹.....دیوارنگاری و نقاشی روی کاشی.....۵-۲-۳-۲
- ۴۵.....موقعیت و جایگاه زنان در عصر قاجار.....۳-۲-۲
- ۴۵.....موقعیت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی زنان قاجار.....۱-۳-۲-۲
- ۴۶.....زنان حرم‌سرا و مداخله در سیاست.....۲-۳-۲-۲
- ۵۰.....فعالیت‌های اجتماعی زنان.....۳-۳-۲-۲
- ۵۴.....زنان و هنر در دوره قاجار.....۴-۳-۲-۲
- ۵۵.....شیوه‌ی زندگی زنان قاجار.....۵-۳-۲-۲
- ۵۷.....اعتقادات زنان قاجار.....۶-۳-۲-۲
- ۵۹.....سرگرمی زنان قاجار.....۷-۳-۲-۲
- ۶۱.....وضع پوشش زنان و انعکاس آن در نقاشی قاجار.....۸-۳-۲-۲
- ۶۶.....زیبایی دلخواه زنان قاجار.....۹-۳-۲-۲
- ۶۹.....تأثیر اروپاییان بر دگرگونی تفکر زنان قاجار.....۱۰-۳-۲-۲
- ۷۱.....تصویر زن در نقاشی‌های دوره قاجار.....۴-۲-۲

- ۷۲.....۲-۲-۴-۱-نقش زنان در نقاشی نیمه نخست قاجار.....
- ۷۶.....۲-۲-۴-۲-اندام زنان در نقاشی قاجار.....
- ۷۹.....۲-۲-۴-۳-زنان در نقاشی دوره دوم قاجار.....
- ۸۲.....۲-۲-۴-۴-تک پیکره‌های زنانه.....
- ۹۳.....۲-۲-۴-۵-زن رفاصه.....
- ۹۸.....۲-۲-۴-۶-زن آکروبات‌باز.....
- ۱۰۰.....۲-۲-۴-۷-صحنه‌های عاشقانه.....
- ۱۰۲.....۲-۲-۴-۸-مجالس زنانه.....
- ۱۰۵.....۲-۳-پیشینه تحقیق.....
- ۱۰۶.....۲-۱-مقالات.....
- ۱۰۸.....۲-۳-۲-پایان‌نامه‌ها.....
- ۱۱۲.....۲-۳-۳-جمع‌بندی پیشینه‌ها.....
- ۱۱۳.....۲-۴-جمع‌بندی فصل.....
- ۱۱۷.....فصل سوم: روش تحقیق.....
- ۱۱۸.....۳-۱-مقدمه.....
- ۱۱۹.....۳-۲-نوع و روش تحقیق.....
- ۱۲۲.....۳-۳-روش جمع‌آوری داده‌ها.....
- ۱۲۳.....۳-۴-ابزار جمع‌آوری داده‌ها.....
- ۱۲۳.....۳-۵-جامعه و نمونه‌ی تحقیق.....

- ۳-۶-۱۲۴..... روش نمونه‌گیری
- ۳-۷-۱۲۴..... روش تجزیه و تحلیل داده‌ها
- فصل چهارم: خصوصیات نقش و فرم در پیکره زنان در نگارگری‌های هزارویک‌شب صنیع
- الملک..... ۱۲۵
- ۴-۱-۱۲۶..... مقدمه
- ۴-۲-۱۲۷..... معرفی هزارویک‌شب
- ۴-۲-۲-۱۳۰..... اساس داستان‌های هزارویک‌شب
- ۴-۲-۳-۱۳۲..... ریشه هندی و ایرانی هزارویک‌شب
- ۴-۲-۴-۱۳۳..... الف لیله فارسی
- ۴-۲-۵-۱۳۵..... ترجمه هزارویک‌شب
- ۴-۲-۶-۱۳۵..... مجلد هزارویک‌شب
- ۴-۲-۷-۱۳۸..... اساسی‌ترین ترجمه و چاپ‌های هزارویک‌شب
- ۴-۲-۸-۱۳۹..... معرفی صنیع الملک
- ۴-۳-۱۴۴..... ترکیب‌بندی تصاویر هزارویک‌شب
- ۴-۳-۱-۱۴۴..... چهره‌ها
- ۴-۳-۲-۱۴۶..... فضاسازی و ترکیب‌بندی
- ۴-۳-۳-۱۴۸..... رنگ
- ۴-۴-۱۴۸..... نحوه قرارگیری و جایگاه "زن" در ترکیب‌بندی تصاویر هزارویک‌شب
- ۴-۴-۱-۱۴۹..... بررسی نقاشی حکایت بر تخت نشستن نعمت و نعم

- ۱۵۷-۴-۲- بررسی نقاشی حکایت خلیفه و سه دختر و سه کور و دو سگ.....
- ۱۵۹-۴-۳- زنان و نواختن آلات موسیقی.....
- ۱۶۱-۴-۴- حکایت حاضر شدن سه خواهر و سگ‌ها در محضر خلیفه.....
- ۱۶۹-۴-۵- جوان بازرگان و کنیزک.....
- ۱۶۹-۴-۱- جوان بازرگان و کنیزک.....
- ۱۷۶-۴-۶- حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس.....
- ۱۸۴-۴-۷- حکایت ملکه ابریزه و ملک شرکان.....
- ۱۹۳-۴-۸- عروسی شاهزاده اردشیر و حیات النفوس.....
- ۱۹۳-۴-۹- حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش، ملک شرکان و ضوء المكان (مجلس ازدواج ملک شرکان و نزهت الزمان).....
- ۱۹۷-۴-۱۰- گروه دسته‌جمعی از زنان و مردان دریاری.....
- ۲۰۴-۴-۱۱- مهمانی شیخ باغبان دختران را.....
- ۲۰۵-۴-۱۲- حکایت قمرالزمان و شیخ عبید گوهر.....
- ۲۰۶-۴-۱۳- چهره زنانی که به صورت سه رخ ترسیم شده‌اند.....
- ۲۰۸-۴-۱۴- چهره زنانی که به صورت نیم‌رخ ترسیم شده‌اند.....
- ۲۰۹-۴-۱۵- چهره زنانی که به صورت تمام‌رخ ترسیم شده‌اند.....
- ۲۰۹-۴-۱۵- چهره زنانی که به صورت تمام‌رخ ترسیم شده‌اند.....
- ۲۱۰- فصل پنجم : بحث و نتیجه‌گیری.....
- ۲۱۱-۱-۵- مقدمه.....
- ۲۱۱-۲-۵- پاسخ به پرسش‌های پژوهش.....

۲۱۳.....نتیجه گیری ۳-۵

۲۱۵.....محدودیت های پژوهش ۴-۵

۲۱۶.....پروژه عملی

۲۲۲.....منابع

فهرست جدول‌ها

عنوان	صفحه
جدول ۴-۱- مجلدهای هزارویک‌شب	۱۳۶
جدول ۴-۲- نسخه‌شناسی خطی هزارویک‌شب	۱۳۷
جدول ۴-۳- روزشمار زندگی صنیع‌الملک	۱۴۴

فهرست تصویرها

عنوان	صفحه
تصویر ۱-۲- چهره فتحعلی شاه، رنگروغن روی بوم، ۱۲۳۰ ه.ق، اثر مهرعلی (آژند ۱۳۹۶، ۱۴۷) ..	۲۶
تصویر ۲-۲- زن رقصنده، رنگروغن روی بوم، حدود ۱۲۵۶-۱۲۴۶ ه.ق. اثر محمد، (اتینگهاوزن	
..... (۱۳۷۹، ۳۴۰)	۲۶
تصویر ۳-۲- شاهزاده و شاهدخت، پشت قاب آینه، ۱۸۴۰ م، (ناصر خلیلی ۱۳۷۸، ۳۱۲) ..	۳۴
تصویر ۴-۲- تصویر شب (همان).....	۳۵
تصویر ۵-۲- دو دلداده، جلد لاک، ۱۸۵۵ م، (ناصر خلیلی ۱۳۷۸، ۳۱۸) ..	۳۶
تصویر ۶-۲- بدون عنوان، قاب آینه درب دار، ۱۲۸۷ ه. میرزا جانی بن احمد، (همان).....	۳۷
تصویر ۷-۲- نقاشی پشت شیشه، دختری با جام، حدود ۱۲۴۵ ه. (اتینگهاوزن ۱۳۷۹، ۳۶۳) ..	۳۹
تصویر ۸-۲- نقاشی پشت شیشه، حدود ۱۲۵۰ ه. (qajar painting, 1973, 110) ..	۳۹
تصویر ۹-۲- نقاشی دیواری، اصفهان، قرن سیزدهم ه. (ذکاء ۱۳۸۲، ۵۸) ..	۴۲
تصویر ۱۰-۲- دو زن قاجاری آماده عکس گرفتن (همان).....	۴۲
تصویر ۱۱-۲- نقاشی روی کاشی، اواسط قرن سیزدهم ه. (سیف ۱۳۷۶، ۹۹) ..	۴۴
تصویر ۱۲-۲- نقاشی روی کاشی، اواسط قرن سیزدهم ه. (همان).....	۴۴
تصویر ۱۳-۲- دو دلداده (همان).....	۴۴
تصویر ۱۴-۲- حرم سرای ناصرالدین شاه قاجار نگاهی به پشت سر (قاجار)، مجله اپیزود، ۱۳۸۷،	
شماره ۲۶) ..	۴۷
تصویر ۱۵-۲- مهد علیا (بختیاری اصل ۱۳۷۵، ۱۴۵) ..	۴۹

- تصویر ۱۶-۲-فالگیر، کمال‌الملک ۵۹
- تصویر ۱۷-۲-زنان دوره قاجار با پیچه و چادر (موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره ۲۸) .. ۶۲
- تصویر ۱۸-۲-زنی با چادر، منسوب به محمد، ۱۸۴۵ م. (diba, 1999, p227) ۶۳
- تصویر ۱۹-۲-زن با پیچه و چادر (موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره ۲۸) ۶۳
- تصویر ۲۰-۲-دو تن از زنان دربار ناصرالدین‌شاه (پایگاه عکس‌های تاریخی ایران)..... ۶۵
- تصویر ۲۱-۲-پوشش یکی از زنان حرم در دوره ناصرالدین‌شاه (موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، شماره ۲۲) ۶۵
- تصویر ۲۲-۲-زن جوان با گلدان، دوره فتحعلی‌شان (مجموعه‌ای از نقاشی‌های ایران سده دوازدهم و سیزدهم ه.ق، ۱۳۵۱)..... ۶۶
- تصویر ۲۳-۲-دو دل‌داده در حال نوشیدن شراب، اثر محمدصادق، اواخر قرن هیجدهم (مجموعه‌ای از نقاشی‌های ایران سده دوازدهم و سیزدهم ه.ق، ۱۳۵۱)..... ۶۹
- تصویر ۲۴-۲-زن تمبک زن، هنرمند ناشناخته، قرن سیزدهم، رنگ‌روغن، موزه ویکتوریا و آلبرت. (www.artuk.org) ۷۳
- تصویر ۲۵-۲-زن دایره نواز، هنرمند ناشناخته، قرن سیزدهم، رنگ‌روغن روی، موزه ویکتوریا و آلبرت (www.artuk.org) ۷۳
- تصویر ۲۶-۲-زنی که تار می‌نوازد، هنرمند ناشناخته، قرن سیزدهم، رنگ‌روغن، موزه ویکتوریا و آلبرت، (www.artuk.org) ۷۳
- تصویر ۲۷-۲-زن آکروبات‌باز، منتسب به احمد، قرن سیزدهم هجری قمری، ۸۰×۱۵۱ سانتیمتر، رنگ‌روغن روی بوم، تهران. (www.pinterest.com) ۷۴

- تصویر ۲-۲۸- زن رقصنده با قاشقک، ناشناخته، قرن سیزدهم هجری قمری، ۹۰×۱۵۶ سانتیمتر،
 رنگ‌روغن روی بوم، موزه قصر گاتچن (آدامووا ۱۳۸۶، ۳۴۷)..... ۷۴
- تصویر ۲-۲۹- زن می‌نوش، ناشناخته، قرن سیزدهم هجری قمری، رنگ‌روغن روی بوم، تهران
 (www.pinterest.com)..... ۷۵
- تصویر ۲-۳۰- زن آکروبات‌باز، منسوب به احمد، قرن سیزدهم هجری قمری، ۸۰×۱۵۱ سانتیمتر،
 رنگ‌روغن روی بوم، تهران (www.pinterest.com)..... ۷۶
- تصویر ۲-۳۱- دختر گل به دست، ناشناخته، قرن سیزدهم هجری قمری، ابعاد؟، رنگ‌روغن روی بوم،
 تهران. (www.artuk.org)..... ۷۷
- تصویر ۲-۳۲- بخشی از تابلوی دختر گل به دست، ناشناخته، قرن سیزدهم هجری قمری، رنگ‌روغن
 روی بوم، تهران (www.artuk.org)..... ۷۷
- تصویر ۲-۳۳- بخشی از تابلوی زنی که تار می‌نوازد، هنرمند ناشناخته، قرن سیزدهم، رنگ‌روغن، موزه
 ویکتوریا و آلبرت، (www.artuk.org)..... ۷۸
- تصویر ۲-۳۴- بخشی از تابلوی زن رقصنده با قاشقک، ناشناخته، قرن سیزدهم، ۹۰-۱۵۰ سانتیمتر.
 تهران (آدامووا ۱۳۸۶، ۳۴۷)..... ۷۸
- تصویر ۲-۳۵- بخشی از نقاشی زن مینوش، ناشناخته، قرن سیزدهم هجری قمری، رنگ‌روغن، تهران
 (www.pinterest.com)..... ۷۸
- تصویر ۲-۳۶- نگاره‌ای از هزارویک‌شب، صنیع الملک، ۱۲۶۹ هجری قمری، کاخ گلستان
 (www.pinterest.com)..... ۸۰

- تصویر ۲-۳۷- نگاره‌ای از هزارویک‌شب، صنیع الملک، ۱۲۶۹ هجری قمری، کاخ گلستان
 ۸۰ .....www.pinterest.com
- تصویر ۲-۳۸- نگاره‌ای از کتاب هزارویک‌شب، صنیع الملک، ۱۲۶۹ هجری قمری، کاخ گلستان
 ۸۱ .....(www.pinterest.com)
- تصویر ۲-۳۹- نگاره‌ای از هزارویک‌شب، صنیع الملک، ۱۲۶۹ هجری قمری، کاخ گلستان (شایسته فر
 و شهبازی ۱۳۹۱، ۴۵۵).....
 ۸۱
- تصویر ۲-۴۰- نگاره‌ای از کتاب هزارویک‌شب، صنیع الملک، ۱۲۶۹ هجری قمری، کاخ گلستان
 ۸۲ .....(www.pinterest.com)
- تصویر ۲-۴۱- چهره بانوی درباری با گل‌های رز، رنگ‌روغن روی بوم، دوره فتحعلی شاه (qajar
 painting, 1973, 144).....
 ۸۴
- تصویر ۲-۴۲- چهره بانوی درباری با گل‌های رز، رنگ‌روغن روی بوم، دوره فتحعلی شاه، (royal
 persian painting, 1999, 244).....
 ۸۶
- تصویر ۲-۴۳- چهره فتحعلی شاه، رنگ‌روغن روی بوم، ۱۱۲۴ ه.ق. اثر مهرعلی، (آژند ۱۳۸۹، ۸۴۷) ۸۶
 تصویر ۲-۴۴- چهره زن درباری، رنگ‌روغن روی بوم، (royal persian painting .)
 1999, 113.....
 ۸۶
- تصویر ۲-۴۵- زن با گل‌دان، رنگ‌روغن، دوره فتحعلی شاه، (qajar painting, 1973, 201).....
 ۸۸
- تصویر ۲-۴۶- زن در حال ساقی‌گری، رنگ‌روغن، دوره فتحعلی شاه، (همان).....
 ۸۸
- تصویر ۲-۴۷- چهره زنی با روبنده، رنگ‌روغن روی بوم، اثر محمد (royal persian painting,
 1998, 112).....
 ۸۹

- تصویر ۲-۴۸- چهره زن، رنگروغن روی بوم، اثر رنوار، (renoir portraits, 1999, 111) ۸۹
- تصویر ۲-۴۹- ناپلئون بناپارت، رنگروغن روی بوم، ۱۸۱۱ م، اثر رابرت لوفور. ۹۰
- تصویر ۲-۵۰- زن و قلیان، رنگروغن روی بوم، دوره محمدشاه، (. qajar painting) ۹۱
- 1973, 200 ..... ۹۱
- تصویر ۲-۵۱- فالگیر بغدادی، رنگروغن روی بوم، اثر کمال الملک، ۵۵*۴۶ (مجموعه عکس‌های موزه کاخ گلستان). ۹۲
- تصویر ۲-۵۲- چهره خورشیدخانم، آبرنگ روی کاغذ، اثر صنیع الملک، ۱۲۵۹ ه.ق. (ذکاء ۱۳۸۲، ۵۵) ۹۳
- تصویر ۲-۵۳- زن رقاصه، رنگروغن روی بوم، ۱۵۸-۹۰، موزه آرمنیاز (. qajar painting) ۹۵
- 1973, 290 ..... ۹۵
- تصویر ۲-۵۴- زن نوزانده، رنگروغن روی بوم، اثر ابوالقاسم، ۱۲۳۷ ه. (. qajar painting) ۹۶
- 1973, 297 ..... ۹۶
- تصویر ۲-۵۵- زن نوزانده، رنگروغن روی بوم، اثر ابوالقاسم، ۱۲۳۷ ه. (. qajar painting) ۹۷
- 1973, 297 ..... ۹۷
- تصویر ۲-۵۶- زن رقاصه، رنگروغن روی بوم، حدود ۱۲۵۶-۱۲۴۶ ه.ق. اثر محمد، (اتینگهاوزن، ۱۳۷۹، ۳۴) ۹۷
- تصویر ۲-۵۷- زن رقاصه، رنگروغن روی بوم، ۱۸۴۰ م، (qajar painting, 200) ۹۸
- تصویر ۲-۵۸- آکروبات‌باز، رنگ و روغن روی بوم، اثر احمد، اواخر دوره فتحعلی شاه، (همان) ... ۹۹
- تصویر ۲-۵۹- چهره زن آکروبات‌باز، رنگروغن روی بوم، اثر محمد (qajar painting, 215) ۱۰۰

- تصویر ۲-۶۰- شیرین و فرهاد، رنگروغن روی بوم، اواخر دوره محمدشاه، (qajar painting)
- ۱۰۱.....212)
- تصویر ۲-۶۳- دو دل‌داده و پیرزن مشاطه، رنگروغن روی بوم (۱۷۵*۱۸۲)، اثر صنیع الملک، (ذکاء
- ۱۰۲.....(۷۰، ۱۳۸۲)
- تصویر ۲-۶۱- دو دل‌داده، رنگروغن روی بوم، دوره محمدشاه (qajar painting, 1973,68)
- ۱۰۳.....تصویر ۲-۶۲- دیدار عاشقانه، کارهای لاک، ۱۸۵۰ م. (خلیلی، ۳۴۰)
- تصویر ۲-۶۴- زنان پیرامون سماور، رنگروغن روی بوم، اثر اسماعیل جلایر، دوره ناصرالدین‌شاه،
- ۱۰۴.....موزه ویکتوریا و آلبرت (royal persian painting, 311)
- تصویر ۲-۶۵- بزم زنانه، آبرنگ روی کاغذ، اثر صنیع الملک، دوره ناصرالدین‌شاه، (آتابای ۱۳۳۵،
- ۱۰۴.....(۱۹۵)
- تصویر ۴-۱- هزارویک‌شب، جلد نخست، کتابخانه کاخ گلستان، تهران (ذکا ۱۳۸۲، ۱۳۶)
- ۱۴۶.....تصویر ۴-۲- انواع دید در هزارویک‌شب.....
- ۱۴۸.....تصویر ۴-۳- بر تخت نشستن نعمت، ۱۸۵۲/۱۲۶۹.....
- ۱۵۰.....تصویر ۴-۴- حکایت نعمت و نعم، قطرها.....
- ۱۵۱.....تصویر ۴-۵- حکایت نعمت و نعم، عمودمنصف‌ها.....
- ۱۵۲.....تصویر ۴-۶- حکایت نعمت و نعم، مربع شاخص.....
- ۱۵۲.....تصویر ۴-۷- حکایت نعمت و نعم، بخش‌بندی‌های یک‌سوم.....
- ۱۵۳.....تصویر ۴-۸- حکایت نعمت و نعم، قطرها.....
- ۱۵۳.....تصویر ۴-۹- حکایت نعمت و نعم، عمودمنصف‌ها.....
- ۱۵۴.....

- تصویر ۴-۱۰- حکایت نعیم و نعم، مربع شاخص ۱۵۴
- تصویر ۴-۱۱- حکایت نعمت و نعم، بخش بندی های یک سوم ۱۵۵
- تصویر ۴-۱۲- حکایت نعمت و نعم، قطرها ۱۵۵
- تصویر ۴-۱۳- حکایت نعمت و نعم، عمودمنصفها ۱۵۶
- تصویر ۴-۱۴- حکایت نعمت و نعم، مربع شاخص ۱۵۶
- تصویر ۴-۱۵- حکایت نعمت و نعم، بخش بندی های یک سوم ۱۵۷
- تصویر ۴-۱۶- حکایت ماهی گیر و دیو (ماجرای سلطان، زن جادوگر و برکه) ۱۵۸
- تصویر ۴-۱۷- حکایت ماهی گیر و دیو (ماجرای سلطان، زن جادوگر و برکه، هزارویک شب) ۱۵۸
- تصویر ۴-۱۸- حکایت ماهی گیر و دیو (ماجرای سلطان، زن جادوگر و برکه)، قطرها ۱۵۹
- تصویر ۴-۱۹- حکایت ماهی گیر و دیو (ماجرای سلطان، زن جادوگر و برکه)، عمودمنصفها ۱۶۰
- تصویر ۴-۲۰- حکایت ماهی گیر و دیو (ماجرای سلطان، زن جادوگر و برکه)، مربع شاخص ۱۶۰
- تصویر ۴-۲۱- حکایت ماهی گیر و دیو (ماجرای سلطان، زن جادوگر و برکه)، بخش بندی های یک سوم ۱۶۱
- تصویر ۴-۲۲- حکایت سه خواهر و سگها در محضر خلیفه ۱۶۲
- تصویر ۴-۲۳- حکایت سه خواهر و سگها در محضر خلیفه، قطرها ۱۶۴
- تصویر ۴-۲۴- حکایت سه خواهر و سگها در محضر خلیفه، عمودمنصفها ۱۶۵
- تصویر ۴-۲۵- حکایت سه خواهر و سگها در محضر خلیفه، مربع شاخص ۱۶۵
- تصویر ۴-۲۶- حکایت سه خواهر و سگها در محضر خلیفه، بخش بندی های یک سوم ۱۶۶
- تصویر ۴-۲۷- حکایت سه خواهر و سگها در محضر خلیفه، ترکیب بندی ۱۶۶

- تصویر ۴-۲۸- حکایت سه خواهر و سگ‌ها در محضر خلیفه، قطرها..... ۱۶۷
- تصویر ۴-۲۹- حکایت سه خواهر و سگ‌ها در محضر خلیفه، عمودمنصف‌ها..... ۱۶۷
- تصویر ۴-۳۰- حکایت سه خواهر و سگ‌ها در محضر خلیفه، مربع شاخص..... ۱۶۸
- تصویر ۴-۳۱- حکایت سه خواهر و سگ‌ها در محضر خلیفه، بخش‌بندی‌های یک‌سوم..... ۱۶۸
- تصویر ۴-۳۲- حکایت بازرگان و زرباچه..... ۱۶۹
- تصویر ۴-۳۳- حکایت بازرگان و زرباچه، قطرها..... ۱۷۰
- تصویر ۴-۳۴- حکایت بازرگان و زرباچه، عمودمنصف‌ها..... ۱۷۰
- تصویر ۴-۳۵- حکایت بازرگان و زرباچه، مربع شاخص..... ۱۷۱
- تصویر ۴-۳۶- حکایت بازرگان و زرباچه، بخش‌بندی‌های یک‌سوم..... ۱۷۱
- تصویر ۴-۳۷- حکایت بازرگان و زرباچه، قطرها..... ۱۷۲
- تصویر ۴-۳۸- حکایت بازرگان و زرباچه، عمودمنصف‌ها..... ۱۷۲
- تصویر ۴-۳۹- حکایت بازرگان و زرباچه، مربع شاخص..... ۱۷۳
- تصویر ۴-۴۰- حکایت بازرگان و زرباچه، بخش‌بندی‌های یک‌سوم..... ۱۷۳
- تصویر ۴-۴۱- حکایت بازرگان و زرباچه، قطرها..... ۱۷۴
- تصویر ۴-۴۲- حکایت بازرگان و زرباچه، عمودمنصف‌ها..... ۱۷۴
- تصویر ۴-۴۳- حکایت بازرگان و زرباچه، مربع شاخص..... ۱۷۵
- تصویر ۴-۴۴- حکایت بازرگان و زرباچه، بخش‌بندی‌های یک‌سوم..... ۱۷۵
- تصویر ۴-۴۵- حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس..... ۱۷۶
- تصویر ۴-۴۶- حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، ترکیب‌بندی..... ۱۷۷

- تصویر ۴-۴۷-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، قطرها.....۱۷۸
- تصویر ۴-۴۸-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، عمودمنصفها.....۱۷۸
- تصویر ۴-۴۹-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، مربع شاخص.....۱۷۹
- تصویر ۴-۵۰-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، بخش بندی های یک سوم.....۱۷۹
- تصویر ۴-۵۱-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، ترکیب بندی.....۱۸۰
- تصویر ۴-۵۲-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، قطرها.....۱۸۰
- تصویر ۴-۵۳-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، عمودمنصفها.....۱۸۱
- تصویر ۴-۵۷-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، مربع شاخص.....۱۸۱
- تصویر ۴-۵۵-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، بخش بندی های یک سوم.....۱۸۲
- تصویر ۴-۵۶-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، قطرها.....۱۸۲
- تصویر ۴-۵۷-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، عمودمنصفها.....۱۸۳
- تصویر ۴-۵۸-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، مربع شاخص.....۱۸۳
- تصویر ۴-۵۹-حکایت علی نورالدین و انیس الجلیس، بخش بندی های یک سوم.....۱۸۴
- تصویر ۴-۶۰-حکایت ملک ابریزه و ملک شرکان.....۱۸۴
- تصویر ۴-۶۱-حکایت ملک ابریزه و ملک شرکان، قطرها.....۱۸۷
- تصویر ۴-۶۲-حکایت ملک ابریزه و ملک شرکان، عمودمنصفها.....۱۸۸
- تصویر ۴-۶۳-حکایت ملک ابریزه و ملک شرکان، مربع شاخص.....۱۸۸
- تصویر ۴-۶۴-حکایت ملک ابریزه و ملک شرکان، بخش بندی های یک سوم.....۱۸۹
- تصویر ۴-۶۵-حکایت ملک ابریزه و ملک شرکان، قطرها.....۱۸۹

- تصویر ۴-۶۶-ملکه ابریزه و ملک شرکان، عمودمنصف‌ها..... ۱۹۰
- تصویر ۴-۶۷-حکایت ملکه ابریزه و ملک شرکان، مربع شاخص..... ۱۹۰
- تصویر ۴-۶۸-حکایت ملکه ابریزه و ملک شرکان، بخش‌بندی‌های یک‌سوم..... ۱۹۱
- تصویر ۴-۶۹-حکایت ملکه ابریزه و ملک شرکان، قطر‌ها..... ۱۹۱
- تصویر ۴-۷۰-حکایت ملکه ابریزه و ملک شرکان، عمودمنصف‌ها..... ۱۹۲
- تصویر ۴-۷۱-حکایت ملکه ابریزه و ملک شرکان، مربع شاخص..... ۱۹۲
- تصویر ۴-۷۲-حکایت ملکه ابریزه و ملک شرکان، بخش‌بندی‌های یک‌سوم..... ۱۹۳
- تصویر ۴-۷۳-عروسی شاهزاده اردشیر و حیات النفوس، هزارویک‌شب..... ۱۹۳
- تصویر ۴-۷۴-شاهزاده اردشیر با حیات النفوس در حجله..... ۱۹۴
- تصویر ۴-۷۵-شاهزاده اردشیر با حیات النفوس در حجله، قطر‌ها..... ۱۹۵
- تصویر ۴-۷۶-شاهزاده اردشیر با حیات النفوس در حجله، عمودمنصف‌ها..... ۱۹۵
- تصویر ۴-۷۷-شاهزاده اردشیر با حیات النفوس در حجله است، مربع شاخص..... ۱۹۶
- تصویر ۴-۷۸-شاهزاده اردشیر با حیات النفوس در حجله است، بخش‌بندی‌های یک‌سوم..... ۱۹۶
- تصویر ۴-۷۹-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء‌المکان..... ۱۹۷
- تصویر ۴-۸۰-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء‌المکان ترکیب‌بندی اثر... ۲۰۰
- تصویر ۴-۸۱-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء‌المکان، قطر‌ها..... ۲۰۰
- تصویر ۴-۸۲-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء‌المکان، عمودمنصف‌ها... ۲۰۱
- تصویر ۴-۸۳-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء‌المکان، مربع شاخص..... ۲۰۱

- تصویر ۴-۸۴-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء المكان، بخش‌بندی‌های
یک‌سوم.....۲۰۲
- تصویر ۴-۸۵-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء المكان، قطرها.....۲۰۲
- تصویر ۴-۸۶-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء المكان، عمودمنصف‌ها...۲۰۳
- تصویر ۴-۸۷-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء المكان، مربع شاخص.....۲۰۳
- تصویر ۴-۸۸-حکایت ملک عمر نعمان و پسرانش ملک شرکان و ضوء المكان، بخش‌بندی‌های
یک‌سوم.....۲۰۴
- تصویر ۴-۸۹-گروه دسته‌جمعی از زنان و مردان درباری، ترکیب‌بندی.....۲۰۴
- تصویر ۴-۹۰-مهمانی شیخ باغبان دختران را، جلد ۴.....۲۰۵
- تصویر ۴-۹۱-کنیزک به حکم دختر مردی که پنهان شده گردن می‌زند.....۲۰۶
- تصویر ۴-۹۲-از داستان ملک‌زاده، هزارویک‌شب، محفوظ در موزه کاخ گلستان (ذکاء ۱۳۸۲، ۵۳).....۲۰۷
- تصویر ۴-۹۳-چهره زنانی که به‌صورت سه رخ ترسیم شده‌اند.....۲۰۸
- تصویر ۴-۹۴-چهره زنانی که به‌صورت نیم‌رخ ترسیم شده‌اند.....۲۰۹
- تصویر ۴-۹۴-چهره زنانی که به‌صورت نیم‌رخ ترسیم شده‌اند.....۲۰۹
- تصویر ۵-۱-اتود اولیه، رنگ روغن روی مقوا.....۲۱۸
- تصویر ۵-۲-آفرینش، سایز ۳۸*۳۴، رنگ روغن روی مقوا.....۲۱۸
- تصویر ۵-۳-آفرینش، سایز ۳۸*۳۴، رنگ روغن روی مقوا.....۲۱۹
- تصویر ۵-۴-آفرینش، سایز ۳۵*۳۰، رنگ روغن روی مقوا.....۲۱۹
- تصویر ۵-۵-آفرینش، سایز ۴۲*۲۷، رنگ روغن روی مقوا.....۲۲۰

تصویر ۵-۶- آفرینش ، سایز ۶۶*۶۶ ، رنگ روغن روی بوم ۲۲۰

تصویر ۵-۷- آفرینش ، سایز ۷۴*۷۴ ، رنگ روغن روی بوم ۲۲۱

تصویر ۵-۸- آفرینش ، سایز ۷۵*۷۵ ، رنگ روغن روی بوم ۲۲۱

فصل اول: کلیات تحقیق

هزارویک‌شب به‌راستی از یک بستر فرهنگی برخوردار است که سرآغاز آن ایران و پرورشگاهش هند بوده است. در این کتاب مدارک معتبری از روش زندگی مردم ایران از ۱۵۰ سال پیش آورده شده است. هزارویک‌شب به سفارش ناصرالدین شاه در شش مجلد بی‌نام مؤلف نوشته شده است. برای نوشتن این کتاب ۱۱۹۴ صفحه‌ای و مصورکردن آن ۷ سال وقت گذاشته شد و در نهایت نوعی همبستگی میان نقاشی و ادبیات با استفاده از اصول هنر قاجاریه و نقاشی ایرانی برقرار شد. این کتاب به عنوان اساسی‌ترین پروژه کتاب آرایبی دوره قاجار پس از آن‌که با کمک عبدالطیف طسوجی ترجمه شد در سال ۱۲۶۱ ه. ق. در تبریز توسط صنیع‌الملک و ۳۴ نفر از تذهیب‌کاران و صحافان به چاپ سنگی رسید. با این‌که صنیع‌الملک در تصویرسازی این کتاب متأثر از دوره رنسانس ایتالیا بود اما در ترکیب‌بندی‌ها، رنگ‌بندی و به‌خصوص گزینش موضوع، به سرشت ایرانی وفادار بود (معیر الممالک، ۱۳۶۱: ۲۷۵-۲۷۳).

در این تحقیق به تحلیل خصوصیات نقش و فرم در پیکره زنان در نگارگری دوره قاجار به‌طور خاص در هزارویک‌شب اثر صنیع‌الملک پرداخته می‌شود. در فصل نخست به کلیات تحقیق پرداخته شده است. مطالب فصل نخست بیانگر انگیزه انجام تحقیق و مشخص‌کننده‌ی خط کلی تحقیق می‌باشند. در فصل دوم برای شناخت هرچه بیشتر موضوع، به بررسی مفاهیم، مبانی نظری و ادبیات تحقیق پیرامون آن پرداخته شده است. فصل سوم تبیین‌کننده‌ی روش انجام تحقیق و چگونگی و ابزار انجام آن است تا خواننده با روند انجام تحقیق و روش آن آشنا شود. فصل چهارم تحقیق به تحلیل نقاشی‌های هزارویک‌شب سازگار با موضوع تحقیق یعنی پیکره زنان پرداخته شده است. در فصل پنجم به‌عنوان فصل پایانی پروژه‌ی تئوری، به نتیجه‌گیری پرداخته شده است.

۱-۲- بیان مسئله

در دوره‌ی ۱۵۰ ساله‌ی حکومت قاجاریان با وجود جنگ و ناآرامی‌های گوناگون، ایران دارای آرامش نسبی بود. مواجهه با غرب بزرگترین چالش این دوران بود که جامعه‌ی سنتی ایران را به سوی جدایی از این سنت‌ها و گرایش‌های غربی سوق داد (واتسون، ۱۳۹۴) و هنر قاجاری نیز تحت تأثیر همین مواجهه قرار گرفت و از سویی متناسب با اصول زیبایی‌شناسی این دوره که تأثیر گرفته از سلیقه‌ی شاهانی چون فتحعلی‌شاه و ناصرالدین‌شاه بود ببارآورنده‌ی تغییر و تحولاتی شد (گودرزی، ۱۳۸۸).

بیشتر نقاشی‌های دوره‌ی قاجار از شاهان، شاهزاده‌ها و مراسم‌های آنان است و تعداد بسیار اندکی نقاشی یافت شده که فیگور یا چهره‌ی زنان را به تصویر کشیده باشد؛ از این‌رو تلاش شده با بهره‌گیری از همین آثار بجای مانده، هویت زنان آن دوره از دیدگاه نگارگری مورد بررسی قرار گیرد زیرا کنکاش‌ها در این مسئله بسیار اندک بوده است بنابراین در این تحقیق به بررسی نقش و فرم در پیکره زنان در نگارگری دوره قاجار و به‌طور خاص در هزارویک‌شب صنیع الملک پرداخته شده است؛ وجود تصاویر بی‌شماری از زنان که شباهت‌های بسیاری بین آن‌ها وجود دارد و مشهود بودن اثرات نقاشی غربی و هنر قاجار در این کتاب تأثیرپذیری سایر نگاره‌های قاجار از هزارویک‌شب دلیل‌گزینه‌ش هزارویک‌شب به عنوان مورد مطالعه بوده است (طیبی، ۱۳۹۱).

لذا محقق بدنبال پاسخ به این سؤال است که خصوصیات نقش و فرم در پیکره زنان در نگارگری

دوره قاجار به‌ویژه در هزارویک‌شب صنیع الملک چیست؟

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

زن و حضورش در طول تاریخ همیشه منبعی برای استدلال و فکر پیرامون رشد و پیشرفت جامعه‌اش، برای آحاد متفکر بوده است. از آنجاکه نقش زن را نمی‌توان در حرکت جامعه دور از نظر داشت بنابراین

می‌بایست سزاواری والا به او داد اما نسبت به کنکاش درباره‌ی این مسئله در دوره‌ی قاجار به‌عنوان یکی از دوره‌هایی که وضعیت زنان به‌عنوان سازندگان نیمی از ساختار جامعه، از سیر رویدادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر خود متأثر و دستخوش تغییراتی گشت و به حضور و کارایی اجتماعی زنان یاری رسانید کوتاهی شده است؛ درحالی‌که در دوره قاجار، زنان نه تنها در امور اجتماعی و فرهنگی مطرح بودند، بلکه در هنر آن دوران نیز حضوری چشمگیر داشتند. به‌طوری‌که از ویژگی‌های شاخص هنرهای تصویری دوره قاجار، تصاویر بی‌شمار زنان است که به هنر این دوران نمودی زنانه داده است (لاری، ۱۳۸۷). نوع نگرش دربار به زنان و تنوع گونه‌های هنری و رونق گرفتن هنرهای مردمی موجب پدید آمدن سطح کمی و کیفی مناسبی از تصاویر زنان گشت که بررسی آن می‌تواند به‌نوعی بیانگر روابط گمانی میان این تصاویر وضعیت هنری و اجتماعی در عصر قاجار باشد (فدوی، ۱۳۹۶).

۱-۴-اهداف تحقیق

۱-۴-۱-هدف اصلی

تحلیل خصوصیات نقش و فرم در پیکره زنان در نگارگری دوره قاجار (مورد مطالعه: هزارویک‌شب

صنیع الملک)

۱-۴-۲-اهداف فرعی

۱. شناخت تصویر ارائه‌شده از زنان در دوره قاجار با توجه به نگاره‌های زنان در هزارویک‌شب

صنیع الملک

۳. شناخت موقعیت زن در زمینه‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و ... در دوره‌ی قاجار با

توجه به نگاره‌های زنان در هزارویک‌شب صنیع الملک

۴. شناخت تمایزات و تشابهات نقش و فرم نگاره‌های زنان در هزارویک‌شب صنیع الملک با دیگر

نگاره‌های عصر قاجار